

Előre (Go Ahead)

A státuszmegszerzés és az esélyegyenlőtlenség komplex megközelítése

Kolosi Tamás (TÁRKI, Budapest)

Közel nyolcvan éve jelent meg Pitirim Sorokin Társadalmi és kulturális mobilitás című könyve (1927), amely sok tekintetben új irányt szabott a társadalom szerkezetéről való tudományos gondolkodásnak. Alaptétele az volt, hogy egy társadalmat elsősorban nem az minősít, hogy mekkorák a társadalmi egyenlőtlenségek, milyen a társadalmi pozíciók eloszlása, hanem, hogy mennyire nyitott, mennyire van származásától függetlenül a különböző embereknek esélye arra, hogy bármelyik pozíciót elfoglalhassák.

Jóllehet még további ötven éven keresztül a világban az egyenlőség jelszavára építettek politikai mozgalmakat, harcoltak meg forradalmakat, esetleg öltek embereket, ezzel mégis egy új eszme született meg: a teljesítményt korlátozó, lényegében a fejlődést ellehetetlenítő egyenlőségeszme helyébe az esélyegyenlőség eszménye lépett.

A társadalmi mobilitás

Új irány született a társadalomról való tudományos gondolkodásban is: a szárnyait bontogató szociológia központi témájává vált a társadalmi mobilitás vizsgálata. A filozófiai és szépirodalmi gondolkodásban korábban többször tematizálódott az a kérdés, hogy lehet-e, és ha igen, miként lehet kilépni a születés által meghatározott társadalmi korlátokból. Kisebb empirikus kutatások már mérni is igyekeztek a szülők helyzetének hatását a megkérdézett társadalmi pozíciójára, sőt makrostatisztikai eszközökkel a világon elsőként az 1930. évi magyar népszámlálás kérdezte az apa foglalkozását. A téma módszeres tudományos vizsgálatának igénye azonban csak a negyvenes évek végén, az ötvenes évek elején fogalmazódott meg, amikor a frissen szervezett Nemzetközi Szociológiai Társaság (International Sociological Association, ISA) társadalmi rétegződéssel foglalkozó kutatási bizottságában kidolgozták a társadalmi mobilitás vizsgálatának alapvető paradigmáit.

Sok országban igen sok adatfelvétel született a társadalmi mobilitás vizsgálatára. A kutatók ezeket a vizsgálatokat ma már a mobilitás kutatás három nemzedékébe sorolják. A magyar vizsgálatok - elsősorban Andorka Rudolf tevékenységének köszönhetően - 1963-tól 1992-ig tíz éves rendszerességgel a fenti ISA paradigma alapján készültek és jelentős hozzájárulást jelentettek a nemzetközi kutatómunkához azzal, hogy egy úgynevezett

szocialista ország mobilitási mintáit mutatták. Ebben az ötven évben igen sokat fejlődött a kutatás módszertana és eszköztára, bonyolult matematikai modellek születtek, és talán éppen ez a kutatási folyamat járult hozzá leginkább, hogy a szociológia esszéisztikus megközelítésből (art) valóban tudománnyá (science) váljon.

A rendkívül gazdag kutatási tematika nagyon sok probléma vizsgálatára kiterjedt. (Ezeket az új évszázad elején kiválóan foglalta össze Michael Hont a kutatási bizottság akkori elnöke, 2003) Elméleti szempontokból azonban két csomóponti probléma emelhető ki a kutatások tengeréből.

Az egyik a társadalom nyitottsága, amelyet már Sorokin is a társadalmak legfontosabb minősítő kritériumának tartott. Az ISA paradigma megalkotói ezt úgy definiálták, hogy ha veszünk egy mobilitási táblát (ahol például a sorokat az apa foglalkozási csoportjai és az oszlopokat a fiú foglalkozási csoportjai jelentik), akkor egy társadalom annál nyitottabb, ha minél többen vannak a táblázat fő átlóján kívüli cellákban (tehát ahol az apa és a fiú foglalkozási csoportja eltér egymástól) és minél kevesebben a fő átló mentén. Az első nemzedék kutatásainak legfőbb tanulságát Lipset és Bendix (1959) abban foglalta össze, hogy a különböző nyugati országok ipari társadalmában a társadalmi mobilitás általános mintája nagyon hasonló.

Már az első nemzedék kutatásai során megfogalmazódott azonban az a probléma, hogy a fő átlón és azon kívül levők arányát azonban erősen befolyásolja, hogy milyen ezen mobilitási tábla marginálisainak eltérése, vagyis hogy az adott társadalomban a két nemzedék foglalkozási szerkezete mennyiben tér el egymástól. Az eredeti tézist azután egyre újabb adatbázisok és egyre fejlettebb módszertani apparátusok és matematikai modellek segítségével előbb Featherman, Hauser és Jones (1975), majd Erikson és Goldthorpe (1992) pontosította, és Ganzeboom, Luijkx és Treiman (1989) valamint Hout és Hauser (1992) vertikális mobilitási modellekre is kiterjesztette.

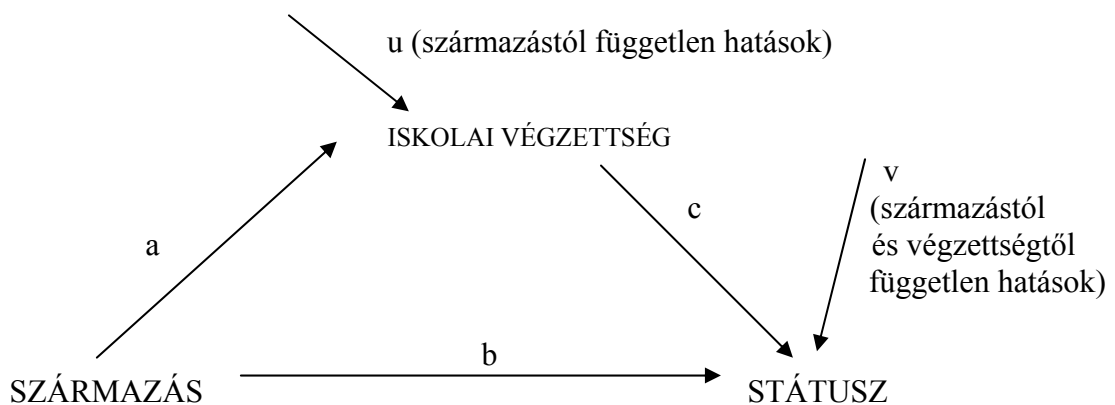
Mindezek alapján ma már nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a modern ipari társadalmak nyitottsága, tiszta mobilitása vagy Erikson és Goldthorpe kifejezésével „social fluidity”-ja igen hasonló. Az egyes korszakok, nemzedékek vagy országok közötti mobilitási különbségek szinte kizárólag a foglalkozási szerkezet változásának mértékétől és ütemétől függenek.

A másik elméletileg meghatározó kérdéskör azzal kapcsolatos, hogy mi befolyásolja az egyéneknek a különböző foglalkozási és társadalmi pozíciókba kerülését, vagy az előző

problémakör terminológiájával megfogalmazva, mitől függ az, hogy ki marad a fő átlóban (tovább folytatva szülei társadalmi-foglalkozási pozícióját) és ki kerül ki onnan, lesz felfelé vagy lefelé mobil?

Az ezzel kapcsolatos klasszikus munka Peter Blau és Otis Duncan munkája: *The American Occupational Structure* (1967). Blau és Duncan modellje majd az ezt követő elméleti és empirikus munkák mindegyike arra a következtetésre jutott, hogy az iskolai pályafutás és az iskolai végzettség a fő tényező a státuszmegszerzés folyamatában, ő a felelős mind a mobilitásért, mind a reprodukcióért. Blau és Duncan eredetileg öt változós modelljének egyszerűsített változata ezt a következő módon fejezi ki:

Első ábra: A státuszmegszerzés egyszerű modellje

Ezen modell alapján a kutatások egyértelműen igazolták, hogy a modern társadalmakban az iskolán keresztüli hatás (ac) lényegesen erősebb, mint a származás direkt hatása (b). A kilencvenes évek mobilitás kutatásainak fő problematikája az volt, hogy az iskolarendszer különböző formái és elemei miként képesek csökkenteni a származás hatását, (Shavit és Müller 1997) és miként igazolható vagy cáfolható Hout és Raftery (1993) hipotézise arról, hogy az iskolarendszer az egyenlőtlenségek maximális fenntartására (MMI modell – Maximally Maintained Inequality) törekszik.

Ezek a kutatások a társadalmi státuszt vagy a társadalmi-foglalkozási csoporttal és osztályhelyezettel (a legelterjedtebb Erikson, Goldthorpe és Portocarero osztály modellje, 1979) vagy a nemzetközileg sztenderdizált foglalkozási presztizs-skálával illetve

foglalkozások társadalmi–gazdasági indexével (Treiman 1977, Blau – Duncan 1967, Treiman – Ganzeboom 1990) mérték. A mobilitás kutatás fő áramához képest másodlagosak maradtak azok a kísérletek, amelyek a jövedelmi mobilitást, az életstílus nemzedékek közötti változásával (Hradil 1982, Beck 1982) foglalkoztak vagy a társadalmi státusz sokdimenziós mérésére tettek kísérletet. (Machonin 1968, Kolosi 1987, Imada 1982) illetve ezeket a többdimenziós státusz megközelítéseket a státuszmegszerzés folyamatára alkalmazták. Ebben az utóbbi kategóriában kiemelkedik Róbert Péter munkássága (1986, 2000) aki összetett modelljeivel a származás hatását a jelenlegi státuszra az egyszerűbb modellek 20-25 százalékával szemben harminc százalék fölé formázta. (a fenti ábrán a + b)

Mindenesetre az elmúlt ötven év mobilitás kutatásainak a két legfontosabb elméleti paradigmája a modern ipari társadalmakban a mobilitási rezsimek hasonlósága és az iskola meghatározó szerepe a státuszmegszerzés folyamatában. A XXI. század negyedik generációs mobilitás kutatásaira Ganzeboom Treiman és Ultee (1991) azt jósolta, hogy ezek központi kérdése az lesz, hogy az egyén rétegződési helyzete miként hat környezetükre, míg Hout úgy gondolja, hogy a családszerkezet, a szomszédság, az iskolarendszer, a munkaerőpiac és a jóléti állam hatása a státuszmegszerzés folyamatra válik a központi kérdéssé.

A valóságban azonban jelen van egy másik problematika is, amely a korai útmodellekben nagy szerepet játszott, később azonban a mobilitás kutatás fő áramából kimaradt.

Meritokrácia és osztályszerkezet

Nem sokkal hatalomra jutása után Tony Blair egyik beszédében azt mondta: „Az új Británia egy meritokrácia, ahol az osztály, a vallási, faji és kulturális korlátokat lebontjuk.” (Daily Telegraph 25. Oct. 1997.) Ebben persze nem egy politikusi kijelentés valóságtartalma vagy a programalkotás realitása az érdekes, hanem az, hogy átlépett egy jelentős határvonalat. Egy ilyen kijelentést ugyanis az elmúlt száz évben a legszélesebb értelemben vett politikai baloldaltól azonnali kiátkozás övezett volna. Most pedig a politikai baloldal szótárába is bevonult a meritokrácia kifejezése, amelyet Michael Young (1958) alkotott meg az ötvenes években. (Egyes értelmezések szerint a kapitalista társadalom anti-utópiájaként.)

A meritokrácia születésétől kezdve bekerült abba a szellemi holdudvarba, amely modern szolgáltató társadalmakat el kívánta választani a kapitalista társadalmaktól és Theodor

Geigertől Aronon keresztül a posztindusztriális társadalom ideológusaiig az osztálytársadalom haláláról vizionáltak. Young alaptézise is az volt, hogy a modern társadalmakban a képességek és teljesítmények (merit = ability and effort) veszik át a származás (origin) szerepét az embereknek a társadalomban való elosztásában. Egyes kutatások szerint (például Treiman 1970) ugyan a modernizáció hatására csökken a származás szerepe és nő a meritokratikus elveken alapuló kiválasztás, azonban mind a mai napig nem meggyőzőek a származás szerepének csökkenésére utaló empirikus bizonyítékok.

A legfontosabb ebből a szempontból az a több mint negyven éves kutatássorozat, amely Wisconsin Longitudinal Study néven 1957-ben több mint tízezer középiskolás vizsgálatával indult, és ezek egy részének pályáját követi különböző technikákkal a mai napig. A Wisconsin Modell talán legfontosabb megállapítása, hogy a mért képességeknek az iskolai teljesítményre, a származásnak pedig elsősorban az iskolai aspirációkra van meghatározó hatása. Ugyanakkor a foglalkozási karrierben és sikerben a szellemi képességeknek csak másodlagos szerepe van és az életpálya során az iskolai végzettség szerepe az elsődleges. (Sewell et al, 2003 és Hauser et al, 2000) A kutatássorozat később az iskolai mobilitás igen széleskörű vizsgálata mellett a foglalkozás, a jövedelmek, a nemek, vallási környezetek és még igen sok faktor vizsgálatára is kiterjedt, jónéhány a Wisconsin Modellen alapuló kutatás követte. Az ISA paradigmát az osztályelemzés felé tágító kutatók azonban a modellek individualizmusát kritizálták.

Jelentős kihívás érte azonban az ISA paradigmán nyugvó mobilitás felfogást a pszichológia részéről. Az IQ kutatások kapcsán ugyanis viszonylag széles körben terjedt az a nézet, hogy a mentális képességek lényegesen erősebben befolyásolják az egyén életpályáját, mint származása. Herrnstein és Murray (1994) igen nagy vizsgálati anyag alapján jutott erre a következtetésre, és a hetvenes évek a státuszmegszerzési kutatások (Jencks et al 1972, Sewell-Hauser 1975) is igyekeztek a képességeket és az aspirációkat mérő változókat bevonni modelljeikbe.

Mindezeket az eredményeket élénk elutasító reakciók fogadták. Az intelligencia teszt vizsgálatok – ideológiailag erősen motivált – kritikája részint minden ilyen kutatás megbízhatóságát vonta kétségbe, részint pedig arra mutattak rá, hogy már a korai IQ teszt eredményekben is ott van az eltérő – és az osztályhelyzet által meghatározott – családi környezet hatása. A kritikusok egyúttal joggal mutattak rá, hogy egyáltalán nem meggyőzőek azok az adatok, amelyek a meritokratikus kiválasztás növekvő szerepére utalnak. Könnyen

lehet, hogy az iskolázottságnak a társadalmi státusz vonatkozásában növekvő súlya csak azt jelenti, hogy az iskola közvetítő szerepe nő meg az előnyök és a hátrányok átörökítésében.

A vita a XX. század végén újra fellángolt. Ekkor jelentek meg ugyanis a témánkra vonatkozó publikációk egy jelentős angol kutatássorozat adataira építve. A National Child Development Study (NCDS) kutatói 1958 egy adott hetében született összes gyermek és szülei körében végeztek különböző vizsgálatokat 1991-ig, ezen populáció 33 éves koráig. A nagyon széleskörű adatbázis segítségével Peter Saunders (1995, 1997, 1999) azt kívánta megállapítani, hogy a képességek és a teljesítmény, vagy pedig a társadalmi előnyök és hátrányok járulnak –e hozzá nagyobb mértékben a társadalmi sikerhez vagy sikertelenséghez. Arra az eredményre jutott, hogy a képességek és a motiváció lényegesen erősebben hat a 33 éves kori státuszra, mint a származás. Végző modelljében a képesség teszt score 0,25; a motiváció 0,13; a szülők osztályhelyezete 0,08; az anya iskolázottsága 0,06; az apa iskolázottsága 0,05 értékű sztenderdizált regressziós együtthatót mutatott. Ugyanakkor Saunders maga is elismeri, hogy eredményeinek igen problematikus eleme, hogy a teljes modell mindössze 22 százalékát magyarázza a Hope–Goldthorpe társadalmi státusz score szórásának.

Saunders elemzései élénk kritikai reakciókat váltottak ki. Ezek a bírálatok egyaránt tartalmaznak módszertani és ideológiai elemeket. Mindenesetre tény, hogy ennek a páratlan adatbázisnak a tudományos kiaknázása, az adatok sokirányú kontrollja és elemzése helyett ideológiai és presztizsszemponitú reakciók és a mobilitás kutatás main straimjének a távolságtartása figyelhető meg.

A mobilitás problémájával foglalkozó kutatóknak szét kellene választania két kérdéskört. Egyfelől azt, hogy miként foglalnak állást az osztályszerkezet versus meritokrácia ideológiai vitájában. Másfelől annak elismerését és elfogulatlan vizsgálatát, hogy a származás, a képességek és a teljesítmény milyen konkrét szerepet játszanak a státuszmegszerzés folyamatában.

Az AOLE modell

Józan ésszel senki sem vitathatja, hogy a velünk született képességeknek bizonyos teljesítmények elérésében szerepük van. A kiemelkedő tehetség minden valószínűség szerint genetikailag kódolt, és nagy valószínűséggel a hátrányos származás akadályozhatja ugyan e

képességek kibontakozását, de nem feltétlen akadályozza meg és fordítva az előnyös származás okán még senkiből sem lett Mozart, Leonardo, Einstein vagy Nurmi és Pele.

Sajnos bizonyos hátrányok szintén genetikailag kódoltak még akkor is, ha ezek érvényesülését a modern orvostudomány igyekszik kiszűrni és a kedvező családi környezet képes lehet a születési rendellenességekből adódó hátrányok enyhítésére. Meglehetősen biztonságosan feltételezhetjük azt is, hogy a velünk született képességek és a származásból és családi-társadalmi környezetből adódó hatások kölcsönhatásban vannak egymással és a státuszmegszerzés folyamatában is ez a kölcsönhatás érvényesül.

A pszichológusok régóta foglalkoznak ezzel a kölcsönhatással. White (1982) például azt találta, hogy az IQ és a társadalmi gazdasági státusz (SES) közötti korrekció körülbelül 0,33. A már hivatkozott Jencks (1979) azt tapasztalta, hogy az IQ pontszámok a társadalmi státusz szórásának egynegyedét, a jövedelmi különbségek egyhatodát magyarázzák.

Az Amerikai Pszichológiai Társaság 1994-95-ben egy ad hoc munkacsoportot bízott meg az intelligenciával kapcsolatos kutatások kiértékelésére és összefoglalására. Ez a munkacsoport is a fenti kölcsönhatást hangsúlyozza, és pontosan jelzi az ismert és még nem ismert hatásokat. Témánk szempontjából két megállapításuk kiemelendő.

„1. A genetikai adottság eltérései lényegesen hozzájárulnak az intelligenciabeli egyéni különbségekhez, de a gének határmechanizmusa ismeretlen. A genetikai különbségek hatása a korral növekedni látszik, de nem tudják, hogy miért.

2. A környezeti tényezők szintén lényegesen közreműködnek az intelligencia fejlődéséhez, de nem teljesen értjük, hogy mik ezek a tényezők és hogyan működnek. Például az oktatásban való részvétel biztosan fontos, de nem tudjuk, hogy az oktatás mely szempontjai döntőek.”(U. Neissen at al. 1995)

Joggal feltételezzük, hogy a képességek egy adott populációban normális eloszlást mutatnak (az IQ teszt ezt a sajátosságát biztosan jól szimulálja). Vitatható azonban, hogy milyen a származási előnyök és hátrányok eloszlása. Az osztályelmélet hívei a diszkrét eloszlásban hisznek, míg más megközelítések arra tesznek kísérletet, hogy a társadalmi státusz és így a származást is egy normális eloszlású változóval mérjék. Mindenesetre a mobilitás kutatás jövője szempontjából az egyik alapvető kérdés, hogy terméketlen ideológiai viták helyett a képességek és a származás társadalmi státuszra való tényleges hatásmechanizmusát feltárják.

Ennek a hatásmechanizmusnak a pontos ismerete nélkül is tudjuk azonban, hogy a képességek és a származás együttesen sem magyarázzák a társadalmi státusz szórásának több mint a felét. Feltételezésünk szerint a másik ötven százalék az egyén életútjában keresendő. A meritokrata elméletek ennek az életútnak a státuszmegszerzés folyamatára leginkább ható tényezőit foglalják össze a teljesítmény (effort) fogalmában. Hauser és Faetherman nyomán a mobilitás kutatás e teljesítmény legfontosabb elemét véli megtalálni az iskolai pályafutásban és végzettségben. Pillanatilag sem vitatjuk, hogy makroszinten valóban az iskola a modern társadalmakban a státuszmegszerzés legfontosabb intézménye. (hasonlóan ahhoz, ahogy ezen intézményeket a tradicionális társadalmakban a katonaság és az egyház jelentette.) Ugyanakkor tudjuk, hogy a mobilitás finomszerkezetében jelentősek az iskolától független hatások. Egy adott társadalmi rétegen belül az iskolai teljesítmények alapján korántsem lehet előre jelezni, hogy az „életben” ki lesz sikeres és ki sikertelen vagy átlagos. Feltehetőleg itt igen fontos szerepet játszanak olyan motivációs és értékválasztási tényezők, amelyek iránt a pszichológia és a munkagazdaságtan lényegesen több figyelemmel van, mint a szociológia és a hagyományos mobilitás kutatás.

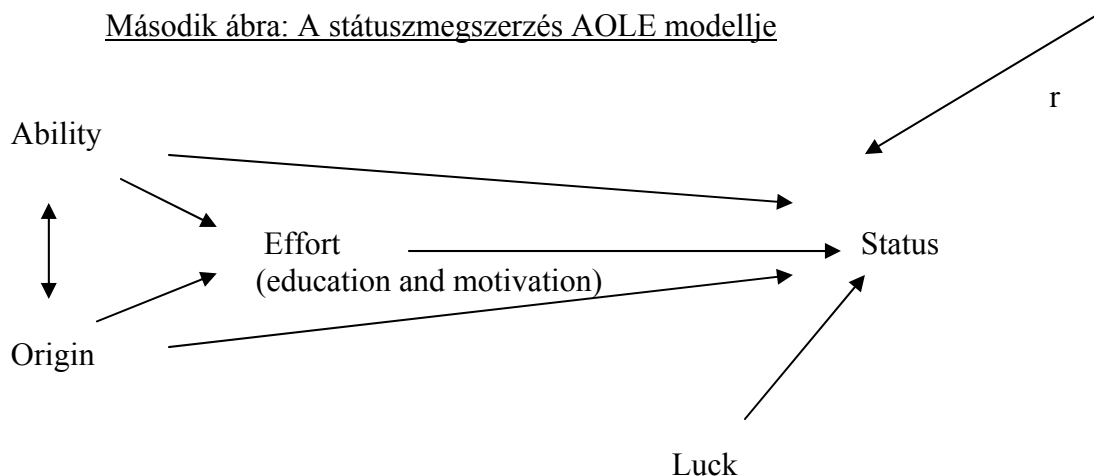
Végül a státuszmegszerzés folyamatában jelentős szerepet játszanak olyan elemek, amelyeket a szerencse (Luck), fogalmába foglalunk össze. Nem egyszerűen az eddigi tényezők által meg nem magyarázott részről, a státusz szórásának reziduálisáról van szó. Különböztessük meg ugyanis a nem ismert véletlenszerű hatásokat azoktól a tudott, de nem mért, vagy nehezen mérhető tényezőktől, amelyek képességektől, származástól, az egyén törekvéseitől függetlenül végigkísérik az emberek életét és jelentős hatással vannak az egyén életpályájára.

Ezeknek a tényezőknek egy része makroszinten jelentkezik, de különböző hatással lehet az egyén életpályákra. Egy háború vagy történelmi kataklizma szépen felépített karriereket törhet derékba, míg másoknál megnyitja az egyéni felemelkedés csatornáját. A kelet-európai rendszerváltás egyesek számára megnyitotta a tőkésé válás lehetőségét, míg a széles tömegek életpályáját kevésbé befolyásolta. Egy-egy új gazdasági ágazat – pl. informatika – megjelenése más lehetőséget teremt a „szerencsés” időszakban induló nemzedék számára, mint később jövő társaiknak.

A forgandó szerencse más elemei közvetlenül az egyén életében jelennek meg. Súlyos betegség, a család felbomlása, egy véletlen találkozás stb. egy egész életre kiható befolyással bírhat. A mobilitás kutatás új perspektíváit nyithatná meg, ha az életpálya feltehetőleg csak

intenzív kutatási technikákkal feltárható elemeit be tudnánk építeni a mobilitás kutatás adatbázisaiba.

Mindezek következtében a Blau-Duncan által meghatározott egyszerű státuszmegszerzési modellt egy négy elemű modellre építhetjük fel, ahol a megszerzett státusz a képességek (ability), a származás (origin), a szerencse (luck), és a teljesítmény (effort) eredője. Ezt a modellt nevezzük a státuszmegszerzés AOLE modelljének:

Ez a megközelítés több ponton is paradigmaváltást igényel a mobilitáskutatásban. Egyfelől a retrospektív adatgyűjtést olyan panelvizsgálatoknak felváltania, amelyekben már viszonylag korai életkortól követhető a képességek kibontakozása és az életpálya fordulói. Másfelől interdiszciplináris együttműködésre van szükség különösen a pszichológusokkal és a genetikusokkal elsősorban a sztenderdizált mérési technikák kialakításában (képességek, motiváció). Harmadrészt kísérletet kell tenni a kvalitatív életpálya információk sztenderdizálására és ezen információk beépítésére a hagyományos kvantitatív mobilitási adatbázisokba. Végül – s talán ez a legfontosabb a paradigmaváltásban – fel kell szabadulnunk mindazon ideológiai előítéletek alól, amelyek az elmúlt nyolcvan év mobilitás kutatásaira ráakódtak. Ez pedig mindennek előtt az esélyegyenlőség fogalmának újragondolását igényli.

Az esélyegyenlőség és az állami beavatkozás hatásai

Az esélyegyenlőség polgári követelése a politikai eszmetörténetben az egyenlőség kommunisztikus követelésével állt szemben. A huszadik-huszonegyedik század fordulójára már nemcsak a liberális, hanem a baloldali szociális gondolkodás is felismerte, hogy az egyenlőségeszmény megvalósítási törekvése más alapvető értékek, a hatékonyság, a szabadság, az igazságosság korlátozásával jár együtt. Ugyanakkor az egyenlő esélyek biztosítása a jobboldali konzervatív szociális gondolkodás igényrendszerének is megfelelt.

Mindezek alapján Sorokin eszméje – jóllehet térben és időben különböző akcentusokkal – meglehetősen általánossá vált: egy társadalom minősítésének fontos szempontja, hogy polgárai számára mennyire biztosít egyenlő esélyeket az egyenlőségeket hordozó különböző társadalmi pozíciók elérésére. Az esélyegyenlőség politikai törekvése azonban minden általunk ismert társadalomban szemben áll az egyenlőtlen esélyek valóságával. A hagyományos mobilitás kutatás kimutatja, hogy a származás hatása az egyén életpályájára lényegében változatlan a modern ipari társadalmakban (constant fluidity), A státuszmegszerzés kibővített modellje pedig a képességek eleve egyenlőtlen eloszlását, az egyéni törekvések és teljesítmények különbözőségeit, a szerencse forgandóságát teszi hozzá az esélyegyenlőtlenek realitásához.

Fogalmazzunk általánosan: az egyenlőtlenésekben bővelkedő emberi társadalmakban az esélyegyenlőség megvalósítása eleve lehetetlen, mivel

- a) A kedvezőbb helyzetben levők saját maguk és utódjuk számára mindent elkövetnek az előnyök fenntartására, és
- b) az esélyek kiegyenlítése maguknak az egyenlőtlenéseknek a felszámolást jelentené, ami – mára belátottan - az emberi társadalom fejlődése szempontjából sem kívánatos. A meritokrata vízió is csak arról álmodik, hogy a származási egyenlőtlenések korlátait lehet áthágni, de a képességek és teljesítmények szelekciós elvéről nem kíván lemondani, a jó képességek érvényesülésének korlátozása, a teljesítmény negatív honorálása valóban falanszterszerű látomásokban jelenik csak meg.

Be kell látnunk tehát, hogy az esélyegyenlőség eszméje nem megvalósíthatósága okán, hanem éppen megvalósíthatatlansága ellenére vált követelménnyé az utóbbi évtizedekben. Mi következik ebből a társadalompolitika számára? Egyfelől az, hogy nem elvont – és lehetetlen – esélyegyenlőség biztosítása, hanem a valós esélyegyenlőtlenések csökkentése kell a

középpontba kerüljön. Másfelől, hogy az esélyegyenlőtlenségek csökkentése nem lehetséges egyenlőtlenségek csökkentése nélkül. Álságos vélekedés, hogy az egyenlőtlenséget fontosnak tartom, de az esélyegyenlőtlenségeket nem viselem el. Azt kell világosan végiggondolnunk, hogy milyen típusú egyenlőtlenségeket tartunk kívánatosnak, esetleg tolerálunk, s melyeket nem. (Erről ld: Tóth 2005) Harmadrészt pedig világosan meg kell fogalmaznunk az esélyegyenlőtlenségek csökkentésének célrendszerét: azokat az esélyegyenlőtlenségeket kívánjuk korlátozni, csökkenteni, amelyek akadályozzák az egyéni képességek kibontakozását és a társadalmi jólét növekedését.

S mi következik mindebből a mobilitás kutatás új nemzedéke számára? Elsősorban az, hogy mára már nem az esélyegyenlőtlenségek tényének regisztrálása, hanem sokkal inkább az a feladat, hogy feltárjuk azokat hatásmechanizmusokat, amelyek az embereknek a társadalomban való elosztását szabályozzák, a siker és a lecsúszás alapvető faktorai.

Hivatkozások:

Andorka,R. (1982): A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon (Trends of Social Mobility in Hungary), Gondolat, Budapest

Beck, U. (1982): Jenseits von Stand und Klasse? In: Kreckel,R.(ed): Soziale Ungleichheiten, Soziale Welt, Sonderband, 2.

Blau, P.M.-Duncan,O.D. (1967): The American Occupational Structure, Wiley, New York

Erikson, R.-Goldthorpe,J.H-Portocarero,L. (1979): Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies. British Journal of Sociology, Vol.30.

Erikson, R.-Goldthorpe,J.H. (1992): The Constant Flux, Oxford, Calderon Press

Featherman,D.L.-Jones,F.L.-Hauser,R.M. (1975): Assumptions of Social Mobility Research in the U.S.: The Case of Occupational Status, Social Science Research No. 4

Featherman,D.L.-Jones,F.L.-Hauser,R.M.(1978): Opportunity and Change, Academic Press, New York

Ganzeboom,H.B.G.-Luijkx, R.-Treiman,D.J. (1989): Intergenerational Class Mobility in Comparative Perspective, Research in Social Stratification and Mobility, Nr.8.

Herrnstein, R.J.-Murray,C. (1994): The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life, Free Press, New York

Hauser, R.M. at al (2000): Occupational Status, Education and Social Mobility in the Meritocracy, Princetown Press, Princetown

- Hout, M. –Hauser, R.M. (1992): Symmetry and Hierarchy in Social Mobility: A Methodological Analysis of the CASMIN Model of Class Mobility, *European Sociological Review*, Nr. 8,3
- Hout, M. (2003): What we Have Learned: RC28's Contributions to Knowledge, Conference Paper
- Hradil, S. (1982): Die Ungleichheit der Sozialen Lage, In: Kreckel, R.(ed): *Soziale Ungleichheiten, Soziale Welt, Sonderband, 2.*
- Imada, Takatoshi and Sachiko Imada, *Stratum Differentiation, Labor, and Career Mobility, Paper given at the 10th World Congress of the International Sociological Association, Mexico City (August). 1982*
- Jencks, C. (1979): *Who Gets Ahead? The Determinants of Economic Success in America*, BasicBooks, New York
- Kolosi, T. (1985): *Tagolt társadalom (Stratified Society)*, Gondolat, Budapest
- Kolosi, T. (1993): The Reproduction of Life-style: Comparison of Czechoslovakian, Hungarian and Dutch Data. In: *Eastern European Societies on the Threshold of Change*. Leviston, 1993. Edwin Mellen Pr. .
- Lipset, S.M.-Bendix, R. (1959): *Social Mobility in Industrial Society*, University of California Press, Berkeley
- Machonin, P. (1968): *Cehslovensko Spolecznosty (Czechoslovak Society)*, Prag
- Neisser, U. et al (1996): *Intelligence: Knowns and unknowns*, *American Psychologist*, Vol 51(2)
- Raftery, A.E.-Hout, M. (1993): Maximally Maintained Inequality: Educational Stratification in Ireland, *Sociology of Education*, 66,1:
- Róbert, P. (1986). *Származás és mobilitás (Origin and Mobility) Stratification Modell Survey Vol. 7*. Budapest
- Róbert, P. (2000): *Társadalmi mobilitás (Social Mobility)*, Századvég, Budapest
- Saunders, P (1995): *Could Britain be a Meritocracy*, *Sociology*, Vol 29.
- Saunders, P. (1997): *Social Mobility in Britain: An empirical evaluation of two competing explanations*, *Sociology*, Vol. 31.
- Saunders, P. (1999): *Intelligence, Meritocracy and Class Differences*, NSWIER
- Sewell, W.H.-Hauser, R.M. (1975): *Education, Occupation, Earnings*, Academic Press New York
- Sewell, W.H.–Hauser, R.M.-Springer, K.W.-Hauser, T.S. (2003): *As We Age: A Review of the Wisconsin Longitudinal Study*, *Research in Social Stratification and Mobility*, Vol 20.
- Shavit, J.-Müller, W.(ed) (1997): *From School to Work: a Comparative Study of Educational Qualifications and Occupational Destinations*, Oxford University Press, Oxford
- Sorokin, P.A. (1964): *Social and Cultural Mobility*, The Free Press, New York.
- Tóth I. Gy. (2005): *Jövedelemeloszlás, Századvég*, Budapest
- Treiman, D.J. (1977): *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. Academic Press, New York

Treiman, D.J.-Ganzeboom, H.B.G. (1990): Cross National Comparative Status Attainment Research, *Research in Social Stratification and Mobility*, Nr.9

White, K.R. (1982): The relation between socioeconomic status and academic achievement, *Psychological Bulletin*, Vol.91.

Young, M. (1958): *The Rise of the Meritocracy* (Thames and Hudson, London